

Амма Солобуодата төрүттэммитэ 375, Аммаба бурудук ыһыллыбыта
350 сылларыгар аналлаах кэтэхтэн XXII "Сээркээн Сэһэнньиттэр"

краеведческой ааҕыы

Эмискэ нэһилиэгэр үөрэхтээһин саҕалааныта...

Оскуола-олох кыһата.

Үлэни суруйдулар: Степанова Виктория, Чемезова Дария

Эмис орто оскуолатын 10 кылааһын үөрэнээччилэрэ

Салайааччы: саха тылын, литературатын

учуутала Гаврильева А.Н.

Иһинээбитэ:

Кириитэ.....	3
Үөрэхтээһин саҕаланыыта, историята.....	4
Бастакы учуутал, маннайгы үөрэнээччилэр.....	5-7
Оскуола дьийэтэ.....	8
Үөрэҕи тарҕаппыт үтүө киһиэхэ.....	9
Түмүк.....	9
Туһаныллыбыт литература.....	10

Кириитэ

"Эмис нэһилиэгэр үөрэхтээһин саҕаланыыта" диэн тиэмэни ырытан, үөрэтэн көрөргө сананныбыт. Быйыл республика 100 сылыгар уонна эһиил 2023 сылга оскуолабыт 100 сыллаах үбүлүөйүн көрсө төрөөбүт нэһилиэкпитигэр үөрэхтээһин саҕаланыытын, маннайгы үөрэнээччилэр тустарынан историческай чахчыга, ахтыыларга олобуран сырдатыхпыт.

Ырыаҕа ылламмыт, хоһоонно хоһуллубут Амма улууһун биир кырдыаҕас нэһилиэгинэн Эмис нэһилиэгэ буолар. Нэһилиэк дьоно-сэргэтэ былыр-былыргыттан утумнаахтык сайдан иһэр үйэлээх үгэстэрдээх. Ол бэйэ төрөөбүт-үөскээбит түөлбэтин былыргытын, билингитин билэргэ, үөрэтэргэ дьулуһуу. Ол курдук, биһиги нэһилиэккэ үөрэхтээһин саҕаланыыта Чээбийдиин ситимнээх. Тимофей Васильевич Захаров – Чээбийи билбэт, истибэтэх саха суоҕа буолуо.

Үлэ актуальнаһа: Быйыл республика 100 сылыгар уонна эһиил 2023 сылга оскуолабыт 100 сыллаах үбүлүөйүн көрсө төрөөбүт нэһилиэкпитигэр үөрэхтээһин саҕаланыытын туһунан билии.

Үлэ сыала:

1. Эмис нэһилиэгэр үөрэхтээһин саҕаланыытын ырытыы, үөрэтии.
2. Эмис нэһилиэгэ, Оскуола – олох кыһата диэн кинигэлэртэн нэһилиэк историятын ааҕыы, ырытыы, чинчийи.
3. Бастакы учууталга анаан мемориальной дуоска онорон үйэтити.

Үөрэхтээһин саҕаланыыта, историята.

Биллэрин курдук 1927 сыллаахха олунньу 21 күнүттэн Боотурускай улууска оскуолалары тэрийии туһунан комиссия мунһааһын кэнниттэн сир ахсын оскуолалары, интернаттары аһыы, тутуу салҕаламмыта.

Онтон Эмискэ оччотооһу нэһилиэк сэбиэтин председателэ, норуokka биллибит ырыаһыт, олонхоһут Тимофей Васильевич Захаров-Чээбий оскуола аһыллыытын туһунан боппуруоһу ситиһиилээхтик туруорсуутунан, кини апаратыатынан начальнай оскуола 1923 сыллаахха арыллыбыта. Бу мунһаах буолуо 4 сыл иннинэ.

История чаччыта этэринэн бастакы оскуола 1909 сыллаахха биир кылаастаах церковно-приходской оскуола Олом-Күөлгэ аһыллыбыта. Аҕыс оҕо үөрэммитэ. Учууталынан Попов Митрофан Митрофанович үлэлээбитэ. Ол туһунан бииги Исторической наука кандидата И.И. Юрганов “Церкви Якутии. Краткая история“ диэн кинигэтитэн биллибит:

Онно манньк сурулла сылдьар: "Олом-Кельская Васильевская деревянная однопрестольная церковь с колокольней была построена в 1899-1903 гг. на средства прихожан. Освящена 1906 г. епископом якутским и Виллойским Макарием. Часовен и других церквей в приходе не было. 21 октября 1909 г. при церкви была открыта одноклассная школа грамоты с пансионом Министерства народного просвещения, в 1910 г. Для школы было построено отдельное здание...

1921 г. Церковь была закрыта, со здания были сняты кресты, и оно использовалось в качестве склада..."

Ол туһунан бу докумуонна суруллубут:

"Материалы Всероссийской научно-практической конференции" Судьбы православных общин в советской России (1917-1945 гг.)"

Бу таһара дьийэтэ хомойуох иһин 1980 сыллаахха умайбыт.

Бастагы учуутал, маннайгы үөрэнээччилэр.

Эмискэ 1923 сыллаахха күһүн, алтынньыга, начальнай оскуола Захаров Тимофей Васильевич – Чээбий туруорсуутунан, Новиков Николай Егорович диэн атыыбыт чааһынай дьиэтигэр Аччаахы алааска, аһыллыбыта. Начальнай оскуолаҕа 17 оҕо үөрэммитэ. Учууталынын 1923 сылтан 1929 сылга диэри Чемокин Тимофей Васильевич диэн Абаҕа Дьонкутун кинитэ үлэлээбитэ.

Тимофей Васильевич Чемокин Дьокуускайдааҕы духовнай семинарияны бүтэрбит, Абаҕа уруккунан Дьонку нэһилиэгин кинитэ 1923 сыллаахха Эмискэ Маннайгы учууталынан ананан кэлбитэ. Уус-Майаттан төрүттээх, номоҕон дьүһүннээх Маарыйа диэн кэргэннээх, икки кыыс оҕолооҕо. Бэйэтэ орто унуохтаах, отуччалаах, аҕыйах саналаах сэмэй киһи этэ. Олус үчүгэйдик нууччалыы сангарара. Отутус сыллардаахха райиспком председателинэн Бологурга, Чыамайыкыга учууталынан үлэлии сылдыбыта биллэр.

Киниэхэ үөрэммит үөрэнээччилэр ахтыларыгар, учууталларын олус исинник саныылларын, кинилэргэ хаһан да кыһырбатын, ураты үчүгэй буочардааҕын, умсугуйан туран үөрэнэллэрин ахталлар. Үөрэммиттэрин үһүс ыйыгар "Русский букварь" диэн аҕыйах кинигэ кэлбит. Үөрэх иккис сылыгар Новгородов С.А. алпабыытынан үөрэммиттэр. Үөрэнэр тээбирин тийбэтин аһан суоҕун кэриэтэ эбит.

Аны туран оччотооҕу кэмнэ ас-танас кырыымчык кэмигэр оҕолор 5-10 биэрэстэ ыраах сиртэн сатыы сылдьан үөрэнэллэрэ. Үөрэтэр учууталларыгар да, туох да усулуолбуйа суоҕа. Бастагы түөрт сылга түөрт сиринэн көһө сылдьан чааһынай дьиэллэргэ үөрэммиттэрэ. Ити сылларга нэһилиэнньэттэн оҕолор үөрэххэ кириэтэ испиттэрэ. Ол тухары бастагы учуутал Тимофей Васильевич бары кылааһы хаһан туран, собус соҕотоҕун үлэлээбитэ. Ити курдук үлэтигэр олус бэрэниилээх, үтүө суобастаах учуутал эбит.

Оскуола маннайгы үөрэнээччилэрэ, саха сиригэр биллэр-көстөр дьон буолаллар. Ол курдук, В.М.Новиков- Күннүк Уурастырабы саха сирэ бүттүүнэ билэр, ытыктыыр норуодунай суруйааччыбыт. Кини маннык ахтыыта баар:“ 1923-1925 сс Эмис оскуолатыгар Чемокин учууталга үөрэммитим. Мин үөрэххэ, сырдыкка тиксирэн киһи-хара буолуубар Эмис оскуолата мин олобум кирилийэнин маннайгы үктэлэ буолбута,“- диэн.(09.01.1984 с.)

Күннүк Уурастырабы кытта биир кылааска бииргэ үөрэммитэ: 1927-1928 сс. Абаҕа оборонатын кыттаалааҕа Новиков Павел Гаврильевич. Кини маннык диэн ахтыы суруйбута:“В школе работал только один учитель, которым был Чемокин Тимофей Васильевич, уроженец Амгинского улуса. Он был знающим учителем, интересно проводил уроки.“ (15.01.1984)

Кинилэри кытта биир паартаҕа олорон Саха Республикатын наукатын үтүөлээх деятелэ, исторической наука кандидата, Саха АССР Үөрэҕириитин наркома Чемезов Василий Назарович үөрэммитэ.

"Билигин санаан көрдөххө, оскуолаҕа үөрэнэр олус да үчүгэй эбит,"- диэн олус истин ахтыыны, өр сылларга Амма Райпотун председэтэлин солбуйааччытынан үлэлээбит Новиков Иосиф Васильевич суруйбут. Олус биирээ, билинни оҕолору толкуйдатар ахтыыны, өр сылларга Эмис сэбиэтин сэкэрэтээринэн үлэлээбит Захаров Николай Кузьмич суруйбут: "..Кумааҕы, харандаас суох этэ. Кумааҕы оннугар хаптаһын мас кыһан, онно буква суруйан биэрэн үөрэтэр. 1 боростуой харандааһы 3 гына быһан үс оҕо биэрэрэ...суруйар кумааҕы сааһыары, араҕас дьүһүннээх маҕаһыын билигин продукта суулуур кумааҕытын курдук түрбэ илиис кумааҕы кэлбитэ. Учууталбыт хас оҕо аайы 6-8 листээх "Тетрадь" тигэн биэрэр.." - диэн.Билинни кэм оҕолоро мань хайдах да, сатаан өйдөөбөттөр эбит. Булугас өйүнэн, учууталлара кыһалҕаны быһаарар эбит диэн санааҕа

кэлэбин. Бу чакчылары олон ааспыт дьон ахтыта арийан, биллэрэн историябыт кэрэһитэ буолар. Оччотооҕу кэм быһыһын сэгэтэр буоллахтара...

Эмискэ кырдык да олус талааннаах дьон олон, үөрэнэн ааттарын ааттатан бардахтара. Ол курдук 30 сыллааҕа биир кылааска үөрэммиттэрэ Саха АССР үтүөлээх артыыһа Афанасий Егорович Ефремов уонна Екатерина Афанасьевна Захарова-Саха Күөрэгэйэ. Бу туһунан Афанасий Ефимов маннь суруйар: "Миигин кытта бииргэ төп-төгүнүк сирэйдээх, сап-саһархай, сырдык харахтаах, үөһэ уоһа уһуктаах, тардыалатан сангарар кыра кыыс үөрэнэрэ. Бу кыысчаан кэлин аһары аатырбыт, саха киһитин сэһэнигэр киирбит, дьон-норуот кутун-сүрүн туппут ырыаһыт Екатерина Захарова дуо диэн улаханньык сурабырбыта." Бу олус да истин этиилэр, кырдык да, Эмискэ сулус туспут дойдута диэххэ сөп.

Эмискэ үөрэхтээһин сабаланыта төһө да уустугун иһин үөрэх тиһигэ быстыбакка үтүө, үлэни өрө тутар, дойдуларгар бэрэниилээх дьон үөрэнэн, үөрэтэн кэллэхтэрэ, кэлбиттэрэ, кэлиэхтэрэ даҕаны.

Оскуола дьийтэ.

Оскуола буолар сир уонна анаан тутуута суох буолан алаастан алааска, дьийттэн дьийбэ көһөрө. 1956 сыллаахха билинни оскуолабыт турар территориятыгар кэлбитэ (мастерской буола сылдыбыт, оскуола утары турар тутуу). 1959 сылга дылы түөрт эрэ кылаастаах этэ. 5 кылааска оҕолор Алтанна тахсан салгыы үөрэнэллэрэ. 1958 сылга Илья Николаевич Пестерев оскуола сэбиэдиссэийинэн ананар уонна кини туруорсуутунан Эмискэ 5 –с кылаас аһыллар, оскуола дьийтэ салҕанар. Дьингэ,бу сыл 7 кылааһы аһаары гыммыттар эбит.

Кэлин 1973 сыллаахха бу билигин үөрэнэ олорор 320 миэстэлээх оскуолабыт тутулан үлэбэ киирэр. 1965 сылтан оскуола директораИванов Николай Егорович туруорсуутунан, сана оскуоланы эбэтэр интернаты тутуу туһунан боппурос көтөбүллүбүтэ. Ол эрэн, улахан тутуу сонно тута быһаарыллыбатаҕа. Оскуола туттулуутугар САССР Верховнай Сэбиэтин бэрэсэдээтэлэ Овчинникова Александра Яковлевна көмөтүнэн, соһуччутук, тэтимнээхтик быһаарыллан, тутулар буолбут. Бу туһунан биһиги Дьячковская М.П. ахтытыттан биллибит.

Эһиил 100 сыллаах үбүлүөйбүтүн дьохуннук көрсөөрү бэлэмнэнэ сылдыабыт. Маны сэргэ быйыл оскуолабыт маннайгы үөрэнээччитэ, саха народнай суруйааччыта, 1992 с кини аатын биһиги оскуолабыт чийэстээхтик сүгэр ытык мааны В.М.Новиков-Күннүк Уурастыыраппыт төрөөбүтэ 115 сылын туолар. 1991-1992 сыллаахха Күннүк Уурастыырапка аналлаах музей аһыллыбыта. 2006 сыллаахха кылаас –түмэл буолбута. Суруйааччы аатын үйэтитиигэ үгүс үлэни ыппыт оскуола директора Алексей Ильич Гаврильев буолар.

Үөрэби тарҕаппыт үтүө киһиэхэ...

Кырдыга даҕаны, **Тимофей Васильевич Чемокин**, Эмис нэһилиэгэр бастакынан үөрэхтээһини тэрийиигэ, тарҕатыыга, үүнэр көлүөнэни харанаттан сырдыкка таһаарсыбыт, нэһилиэк бастакы оскуолатыгар, дьонугар-сэргэтигэр өйдөбүлү хаалларбыт үтүөлээх киһи буолар. Биһиги бастакы учууталга, оскуолабыт 100 сылыгар анаан мемориальной дуоска оноһуллуон баҕарабыт. Ол иһин, мемориальной дуоска эскиһин онордубут.

Дуоска 60 x 50см кээмэйдээх, кинигэ быһыыта оноһуулаах, кинигэ биир илийиһигэр учуутал Чемокин Тимофей Васильевич мэтириэтэ, мэтириэт аннынан үлэлээбит сыллара. Биир илийиһигэр:

Улуу дьыала-үөрэх-диирэ

Умсугуйан үлэлиирэ

Дууһатынан кыһанара

Дьолу дьонго ынырара,- диэн Күннүк Уурастыырап хоһооно суруллар.

Түмүк:

"Оскуола – олох кыһата" диэн кинигэни ааҕан баран, Эмис оскуолатыгар үөрэммит оҕолор, үлэлээбит учууталлар, үлэһиттэр- бары үөрэммит кыһаларын олус истинник саныыларын, кэрэ тылларынан ахталларын аахтыбыт, биллибит. Сыллар, күннэр ааһаллар, ол эрэн умнуллубат эбит оскуола кэмнэрэ. Үөрэтэр, сайыннарар оскуолабыт олохпут кыһата үүнэ, чэчирии тур!

Туһаныллыбыт литература:

1. Оскуола олох кыһата. В. М. Новиков-Күннүк Уурастыырап аатынан
Амма улууһун Эмис нэһилиэгин оскуолата – Дьокуускай, 2005
2. Эмис нэһилиэгэ. Амма улууһа - Дьокуускай: Бичик, 2007 ("Саха
сирин нэһилиэктэрэ" серия)
3. Альбомнар, араас сыллар выпускниктары ахтыылара